

ZUSAMMENFASSUNG

Bei etymologischen Studien ließen sich zwei Arten der Herkunftserforschung unterscheiden. Faßt man die Erforschung des Ursprungs von Spracheinheiten im engeren Sinn, dann beschäftigt man sich mit der Frage, wie die Lexeme ins Sprachsystem gelangen. Bei den ererbten oder entlehnten Wörtern wird diejenige Vorlage, d. h. dasjenige Lexem in der verwandten oder nicht-verwandten Sprache untersucht, woher das Wort stammt. In der Erforschung der Wortherkunft im Sinne Szemerényis wird indes diejenige Sprachstufe analysiert, auf der das Wort entstanden ist, d. h. das Wort hat den Status des neuentstandenen Wortes (=Neologismus). Erst auf dieser Sprachstufe kann eine etymologische Erklärung mit Erfolg durchgeführt werden.

Die Qualität einer etymologischen Erklärung wird ebenso durch die Qualität der Herkunftserforschung in beiden Bedeutungen bedingt. Die Schwierigkeiten, die bei der Erforschung der Herkunft auftreten, werden mit zwei Beispielen aus der slovenischen Lexik illustriert.

CITATNOST IN TIPOLOGIJA (AVANTGARDNE) KULTURE¹

Literarna teoretičarka, rusistka in pesnica Dubravka Oraić Tolić (1943), znanstvena sodelavka Zavoda za znanost o književnosti na zagrebski Filozofski fakulteti, se s teorijo citatnosti ukvarja že vsaj od srede osemdesetih let – svoja dognanja je objavila mdr. v *Pojmovniku ruske avangarde* in v zborniku *Intertekstualnost & intermedijalnost*.² V svoji novi knjigi, izšli v zbirki, ki ji pečat avtoritete vtiskujejo dela t. i. zagrebske šole literarne vede,³ je nekatere že formulirane ugotovitve ponovno vpletla v študije o medbesedilnih odnosih, oblikah in žanrih v (zlasti) evropskih avantgardah prvih dveh desetletij tega stoletja – o Ujevičevem citatnem *Slovesu* z Marulićem (gre za analizo stilizacije oz. pastiša), o kolažu kot transsemiotičnem citatnem žanru (ki sloni na postopku montaže umetnostnih in neumetnostnih oz. »naravnih« besedil ter podob), o akmeistični citatni polifoniji Osipa Mandelštama (vzporednici velikega citatnega dialoga z evropskimi tradicijami pri Eliotu), končno pa o citatnosti v evropski kulturi 20. stoletja nasploh.

Avtorica pri oblikovanju svojih pogledov na medbesedilnost izhaja predvsem iz slaviistične oziroma slovanske literarnoteoretične misli, zlasti semiotične usmeritve (od Tinjanova, Šklovskega, prek Taranovskega, Lotmana do Toropa, Hansen-Löveja in Smirnova); manj je afiliacijskih vezi s francoskim strukturalizmom in poststrukturalizmom, z ameriško dekonstrukcijo, italijansko semiotiko ipd. Tako kot pri P. Pavličiću, drugem vidnejšem teoretiku medbesedilnosti iz Hrvaške, je pri njej opazen – glede na druge znane teorizacije intertekstualnosti – impulz k precizni, minuciozno izdelani in logično čisti historično-kulturološki tipologiji odnosov med teksti na diahroni osi. Ta tipologija je pravzaprav

¹Dubravka Oraić Tolić, *Teorija citatnosti* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1990, Rotulus Universitas), 234 str.

²D. Oraić, *Citatnost, Pojmovnik ruske avangarde 4.* (Zagreb, 1985), str. 29–50. Ista: *Citatnost – eksplicitna intertekstualnost, Intertekstualnost & intermedijalnost*, (Zagreb 1988), str. 121–156.

³Npr. kompandij *Uvod u književnost* ali *Ž m e g a č e v a Povijesna poetika romana*.

končni cilj teoretičnega modela citatnosti, ki se mu posveča prvi del knjige; drugi torej že kar po nekakšni notranji teleologiji njene teoretske pisave mora biti literarnozgodovinski, medtem ko je tretji analitičen.

Tako kot že marsikdaj v teoretičnem razmišljanju, je bila tudi pri modeliranju medbesedilnosti strokovnim pisavam v pomoč figurativnost različnih 'metaforičnih' predstav: pri modelu preobrazbe oz. transformacije je npr. drugotno besedilo videti le kot izpeljava iz predloge, s katero ga družijo invarianta, in kot njeno preoblikovanje. D. Oraić raje sledi modelu citacije – v njem pa ima dvojno identiteto predloga, saj je deloma samostojno besedilo, deloma pa je njena podoba odvisna od postopkov in strategij, s katerimi poznejše besedilo portretira ter priziva njene izrazne in vsebinske prvine ter jih včenja v novo, citirajoče okolje.⁴ Oraićevi tako citatnost predstavlja eksplicitno intertekstualnost, tj. zaznamovan medbesedilni odnos, v katerem je fragment predloge kot tujek razločno viden v poznejšem besedilu.

Pri tako pojmovani medbesedilnosti se kaj kmalu skozi stranska vrata prikrade intencionalnost, problem subjektovga, izjavjalčevega namena pri sporočanju, kar je teorija medbesedilnosti izvirno (pri Kristevi ali Barthesu) ravno hotela odpraviti s samo zamenjavo intersubjektivnosti za intertekstualnost.⁵ Če hočemo namreč identificirati citat kot citat, se moramo zateči k dvomljivemu ugotavljanju tega, ali je avtor neko tujo prvino res citiral, jo torej prevzel hote, z namero (intenco), ali pa je šlo za nezavedno afilijacijo, navadno všteto pod vpliv/vir. Kot simptom citacije se kaže ikoničnost ali/in indeksalnost tujega znaka, ki jo proizvede bralčeva kompetenca na podlagi citacijskih signalov, obveščenosti o poetiki avtorja, zaradi lomov stila in/ali izotopij, perspektive vrednotenja ipd.

Izhodišče D. Oraić o citatnosti kot izrecni medbesedilnosti se, skupaj s podrobno terminološko klasifikacijo citatov,⁶ opira torej še na semiotični okvir, na parafrazo Ogdenovega in Richardsovega semantičnega trikotnika⁷ in na dopolnjeno Morrisovo tipologijo znakovnih relacij oziroma funkcij (semantika, sintaktika, pragmatika). Zanima jo trdo jedro medbesedilnosti, kjer lahko odnose med teksti, žanri, idiolekti, stili, kulturami razumemo kot intencionalne slogovne figure; te se podaljšujejo na raven, ki presega besedilo kot avtonomno tvorbo.

Anonimna medbesedilnost presupozicij, klišejev, verjetij, ki je Cullerju ali Grivelu⁸ za proizvodnjo in recepcijo tekstov – in s tem za tekstualnost kot takšno – celo pomembnejša od intertekstualnih figur, mora seveda v teoriji citatnosti ostati v ozadju. Na takšni podlagi Oraićeva izriše razločke med dvema univerzalnima, ahroničnima tipoma citatnosti, ki se na diahroni vertikalni vežeta na historične stile, kulture in obdobja: v avantgardni ume-

⁴O teh modelih intertekstualnih odnosov piše Owen Miller v študiji *Intertextual identity* (v: *Identity of literary text*, ur. M. J. Valdes in O. J. Miller, Toronto, 1985, str. 19–40).

⁵Gl. J. Kristeva, *Semiotiké: recherches pour une sémalyse* (Pariz, 1969), str. 146.

⁶Po citatnih signalih, po obsegu ujemanja med predlogo in besedilom, po vrsti predloge, po funkciji, po semantiki, sintaktiki in pragmatiki (prim. str. 16–43).

⁷V tem je njen model soroden – sicer ožjemu – modelu literarnih referenc, ki ga je pisec tega poročila razvil v članku *Književne odnosnice v poeziji Vena Tauferja* (*Slavistična revija* 1985).

⁸J. Culler, *Presupposition and intertextuality*, *Modern language notes* 1976, št. 6; Ch. Grivel, *Thèses préparatoires sur les intertextes*, *Dialogizität*, ur. R. Lachmann (München, 1982).

tnosti naj bi se tako realiziral »iluminativni« tip citatnosti, v katerem gre – za razliko od »ilustrativnega« – motivacija od lastnega izjavljanja proti tujemu, tako da so predloge le osvetlitev izjavljalskih strategij novega besedila, medtem kot so pri »ilustrativni citatnosti« poznejša besedila le ilustracija, komentar, izpeljava predlog, ki s svojo avtoritetno avro določajo njihovo ontologijo, morfologijo in teleologijo (npr. v srednjeveških ali klasicističnih besedilih). Značilnosti »ilustrativne citatnosti« so s tem že bliže modelu preobrazbe kot 'strokovni metafori' citata.

Teorija citatnosti poleg teoretične klasifikacije ter tipologije citatnih tekstov in kultur prinaša na literarnovedno prizorišče še eno novost: avantgarde pojmuje kot celosten, kulturološki in ne zgolj umetnostni, literarni oz. literarnosociološki pojav. Skozi takšno optiko se vidijo drugače tudi periodizacija in periodizacijske oznake. Dubravka Oraić se tako izogne že skoraj kanonizirani delitvi na historične avantgarde in neoavantgarde; cenzuro tridesetih in štiridesetih let zapolni s kontroverznim konstruktom o »politični fazi avantgardne kulture«. Gre za čas, ko je »središčni model avantgardne kulture zapustil umetnost in našel novo področje – politiko, čas, ko sta nastala, se kanonizirala in eksplozirala dva najkrutejša totalitarna režima – stalinizem in fašizem« (str. 83). Umetniški model avantgarde je bil v tem času odrinjen na »periferijo« (evolucijske napetosti med središčem in periferijo Oraičeva povzema po Tinjanovu),⁹ kjer se je zatekal večinoma k ohranjanju tradicije – in ne več k brisanju, desamentizaciji, kot v »umetniški fazi« prvih dveh desetletij našega stoletja. Tradicijo je pred političnim brezumjem in zlorabami čuval s pomočjo citatne polfonije (npr. Mandelštam).

Na tem mestu pa se precej zamaje avtoričina tipologija citatnosti; lastnosti, ki jih pripisuje perifernemu modelu avantgarde (konstrukcija novih, doslej nepoznatih smislov, intelektualna montaža, dialoška zavest, ohranjanje in reševanje tradicije – prim. str. 73), se v marsičem prekrivajo z oznakami »ilustrativne citatnosti«, ki pa naj bi bila mdr. stvar klasicizma, realizma in predvsem postmodernizma, ne pa avantgarde.

Dubravka Oraić je s tem pogledom na avantgardo in njene faze v semiotično artikuliran jezik dosledno prevedla že znane teze postmodernega mišljenja, da so politični totalitarizmi sprevrnjeno nadaljevanje, seveda z drugimi sredstvi, avantgardnega prelamljanja s tradicijo, prevrednotenja vseh vrednot in – zlasti – militantnega in total(itar)nega utopizma. Poleg tega pa je avtorica kljub pretiravanjem v tipološkem modeliranju¹⁰ dokazala, da je pri periodizaciji kulturno-umetnostnih obdobj medbesedilni aparat lahko zelo koristen – pri njej npr. z razlikovanjem med »veliko citatno polemiko« futuristov, konstruktivistov ali Pounda in »velikim citatnim dialogom«¹¹ akmeistov, Eliota ali Ujevića.

⁹Prim. J. Tinjanov, *Literarno dejstvo, Ruski formalisti: izbor teoretičnih besedil*, prev. D. Bajt, ur. A. Skaza (Ljubljana, 1984), str. 94–96.

¹⁰Toda v tem je Oraičeva pač podobna svojim velikim predhodnikom pri tipologijah – od Platona, Schillerja, prek Wölfflina do Lotmana; prim. J. Kos, *Literarne tipologije* (Ljubljana, 1989; Literarni leksikon, 34).

¹¹Epitet »veliki« izhaja iz tega, ker se avantgardna besedila ne navezujejo na posamične predloge (prav takšna navezava na posamične predloge pa je po neki drugi zagrebški historični tipologiji intertekstualnosti, Pavličičevi iz 1. št. *Umjetnosti riječi* 1989, ravno specifična avantgarde, medtem ko naj bi bile predloge postmodernističnih del konvencije, žanri!). Korespondirajo z »globalnim superpodtekstom (z 'institucijo' v Bürgerjevem pomenu besede) evropske umetnosti in civilizacije« (str. 79). Protislovje med obema tipologijama pa je le navidezno; posamična predloga – npr. Mona Lisa – funkcionira namreč v avantgardah kot simbolni zastopnik, metonimija »institucije umetnosti«, ne pa kot avtonomno umetniško delo samo na sebi.

Teorija citatnosti pa vendarle zbuja kar nekaj pomislekov. Že v Predgovoru avtorica razločuje intertekstualnost od transtekstualnosti drugače od G. Genetta, ki je to storil prvi,¹² a ga bibliografija Oraičeve, presenetljivo, ne pozna. Glede na slovenske predstave o pojmu in periodizaciji modernizma se zdi vprašljivo govoriti o »megakulturi modernizma«¹³ že kar od Baudelaira naprej. Premalo je tudi prepričljive argumentacije, da bi verjeli, rečeno z B. McHaleovimi besedami, še eni izmed »postmodernističnih zgodb«:¹⁴ da naj bi bila postmodernistična intertekstualnost ilustrativna. Postavitev subjekta, »suspensivna«¹⁵ ironičnost (A. Wilde),¹⁶ samoreferencialnost in metatekstualnost metafikcije se zdi le predaleč od srednjeveške homiletike in retorske proze – kljub Ecovi uspešnici. Kljub temu, da se avtorica zelo dosledno drži teoretske mreže iz prvega dela knjige tudi v literarnozgodovinskem in analitičnem delu (kar vodi do občasnih ponavljanj), pa ponekod brez sprotnih opredelitev vpeljuje terminologijo, ki je poprej ni teoretično reflektirala – npr. omemba »tematsko-motivnih«¹⁷ citatov, »citatov rime«, »citatnega ritma«, citatnega »tona«¹⁸ pri Mandelštamu (str. 180).

Pri knjigah, kakršna je *Teorija citatnosti*, recenzent lahko le občuduje teoretske vizije in polet, s katerim avtorica povezuje detajl besedila s semiotiko kulture in njene tipološke evolucije. Recenzentskemu diskurzu ostaja na voljo le dekonstrukcija ali drobnjakarsko pripombarstvo, predvsem pa misel: »Če se tako imenovana dejstva ne ujemajo povsem s (takšno) teorijo, toliko slabše za dejstva!«

Marko Juvan

Filozofska fakulteta v Ljubljani

¹²Na uvodnih straneh knjige *Palimpsestes* (Pariz, 1982).

¹³Brian McHale, Some postmodernist stories, *Postmodern fiction in Europe and the Americas*, ur. T. D'haen in H. Bertens (Amsterdam; Antwerpen, 1988).

¹⁴Prim. Alan Wilde, *Horizons of assent: modernism, postmodernism, and the ironic imagination* (Baltimore; London, 1981).